

Prof. dr. Sead SELIMOVIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

ROGATICA OD 1991. DO 2013. GODINE: PROMJENE U ETNIČKOJ STRUKTURI STANOVNIŠTVA POD UTJECAJEM RATA PROTIV BOSNE I HERCEGOVINE

Apstrakt: *Prije agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, u Rogatici su zajedno živjeli Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Jugoslaveni i Ostali. U ukupnom stanovništvu općine Rogatica bilo je 60,10% Bošnjaka, 38,18% Srba, 0,09% Hrvata, 0,85% Jugoslavena i 0,79% Ostalih. U gradu Rogatica, Bošnjaci su činili 63,72% ukupnog stanovništva, Srbi 33,32%, Hrvati 0,18%, Jugoslaveni 1,57% a Ostali 1,21%.*

Stanovnici ovoga područja bili su naviknuti na zajedništvo kroz obrazovni, privredni, kulturni i sportski život.

Rukovodstvo Srpske Demokratske Stranke (SDS) težilo je da provede u djelo planove Slobodana Miloševića i Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) o stvaranju etnički čistih prostora, na kojima će živjeti samo Srbi. Pošto je u općini Rogatica bilo 60,10% Bošnjaka, a u gradu 63,72%, onda je to područje kao i cijelo Bosansko podrinje trebalo "etnički očistiti".

Cilj SDS-a i "srpskih snaga", u ratu protiv Republike Bosne i Hercegovine, bio je ubijanje i protjerivanje Bošnjaka i Hrvata iz Rogatice. Osnovana je "srpska opština Rogatica", a 8. aprila 1992. godine i Krizni štab "Srpske opštine Rogatica", na čijem čelu je bio Milorad Sokolović.

Nad cvilnim stanovništvom Rogatice, a najviše Bošnjacima, počinjeni su mnogobrojni ratni zločini: ubistva, silovanja, premlaćivanja, maltretiranje ponižavanja, zatvaranje u logore.

U periodu 1992-1995. godine porušene su sve džamije, a bilo ih je 23, i mesdžidi, bilo ih je tri, na teritoriji općine Rogatica.

Jedino slobodno područje u općini Rogatica bila je Žepa, koja je 6. maja 1993. godine Rezolucijom Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija broj 824 proglašena "zaštićenom zonom". Nakon pada Srebrenice 11. jula 1995. godine,

napadnuta je i Žepa. Tzv. VRS-a je, na čelu sa Ratkom Mladićem, ušla i u zaštićenu zonu UN-a Žepa 25. jula 1995. godine.

Oružana agresija na Bosnu i Hercegovinu od 1992. do 1995. godine, okončana je potpisivanjem Dejtonskog sporazuma 14. decembra 1995. godine u Parizu. Rogatica je, prema Dejtonskom mirovnom sporazumu, ušla u sastav bosanskohercegovačkog entiteta Republika srpska. Povratak prognanih Bošnjaka na područje općine Rogatica tekao je sporo uz mnogo opstrukcija lokalnih i entitetskih vlasti.

U poslijeratnom razdoblju optuženi su i osuđeni mnogi nalogodavci i izvršiocci ratnih zločina u Rogatici. Politički vrh Republike srpske u Hagu je, pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, osuđen i za ratne zločine počinjene u općini Rogatica: predsjednik Radovan Karadžić na doživotni zatvor, potpredsjednica Biljana Plavšić na 11 i predsjednik Narodne skupštine Momčilo Krajišnik na 20 godina zatvora.

Godine 2013. izvršen je popis stanovništva u Bosni i Hercegovini. Bio je to prvi popis nakon rata i agresije. U općini Rogatica živjelo je 2013. godine 10.723 stanovnika, što je bilo manje za 11.255 stanovnika u odnosu na 1991. godinu. Bošnjaka je bilo 1.117, što je bilo manje za 12.092 stanovnika u odnosu na 1991. godinu. Broj Srba se u periodu 1991-2013. godine povećao sa 8.391 na 9.527, što je bilo povećanje za 1.138 osoba, a Hrvata je bilo 19 kao i u popisu 1991. godine. Osoba koje se nisu izjasnile bilo je 12, bez odgovora 43 i ostalih 5.

Grad Rogatica imao je 2013. godine 6.522 stanovnika, što je za 2.394 osobe manje u odnosu na 1991. godinu. Bošnjaka je bilo 82 ili 5.599 osoba manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 6.390 ili 3.419 osoba više u odnosu na 1991. godinu. Broj Hrvata se smanjio sa 16 na 13, a svih ostalih je bilo 37, što je za 211 osoba manje u odnosu na 1991. godinu.

Općina Rogatica, koju je činilo 118 naselja, imala je 2013. godine u ukupnom stanovništvu, 10,41% Bošnjaka, što je za 49,69% manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 88,85% što je za 50,67% više u odnosu na 1991. godinu. U gradu Rogatica bilo je 1,26% Bošnjaka i 97,98% Srba u ukupnom stanovništvu. Bošnjaka je bilo manje za 62,46%, a Srba više za 64,66%.

Rogatica je primjer kako se ubistvima, protjerivanjem, zastrašivanjem, silovanjem i drugim oblicima ratnog zločina može promijeniti etnička struktura stanovništva jedne općine i grada.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Rogatica, etnička struktura stanovništva, zajednički život, rat protiv Bosne i Hercegovine, ratni zločini, ratni zločinci, logori.

ROGATICA FROM 1991 TO 2013: CHANGES IN THE ETHNIC STRUCTURE OF THE POPULATION UNDER THE INFLUENCE OF THE WAR AGAINST BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *Before the aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina, Bosniaks, Serbs, Croats, Yugoslavs and Others lived together in Rogatica. In the total population of the municipality of Rogatica, there were 60.10% Bosniaks, 38.18% Serbs, 0.09% Croats, 0.85% Yugoslavs and 0.79% Others. In the town of Rogatica, Bosniaks made up 63.72% of the total population, Serbs 33.32%, Croats 0.18%, Yugoslavs 1.57% and Others 1.21%.*

The inhabitants of this area were used to community through educational, economic, cultural and sports life.

The leadership of the Serbian Democratic Party (SDS) strove to implement the plans of Slobodan Milošević and the Serbian Academy of Sciences and Arts (SANU) to create ethnically clean areas where only Serbs would live. Since there were 60.10% Bosniaks in the municipality of Rogatica, and 63.72% in the city, that area as well as the entire Bosnian Podrinje had to be "ethnically cleansed".

The goal of the SDS and the "Serbian forces" in the war against the Republic of Bosnia and Herzegovina was to kill and expel Bosniaks and Croats from Rogatica. The "Serbian Municipality of Rogatica" was founded, and on April 8, 1992, the Crisis Staff of the "Serbian Municipality of Rogatica", headed by Milorad Sokolović.

Numerous war crimes were committed against the population of Rogatica, mostly Bosniaks: murders, rapes, beatings, mistreatment, humiliation, imprisonment in camps.

In the period 1992-1995. year, all mosques, of which there were 23, and masjids, of which there were three, were demolished in the territory of the municipality of Rogatica.

The only free area in the municipality of Rogatica was Žepa, which was declared a "protected zone" on May 6, 1993 by United Nations Security Council Resolution No. 824. After the fall of Srebrenica on July 11, 1995, Žepa was also attacked. The VRS, led by Ratko Mladić, also entered the UN protected zone of Žepa on July 25, 1995.

The armed aggression against Bosnia and Herzegovina from 1992 to 1995 ended with the signing of the Dayton Agreement on December 14, 1995 in Paris. According to the Dayton Peace Agreement, Rogatica became part of the Bosnian entity Republika Srpska. The return of the exiled Bosniaks to the area of the

Rogatica municipality was slow with many obstructions by the local and entity authorities.

In the post-war period, many instigators and perpetrators of war crimes in Rogatica were accused and convicted. The political elite of the Republika Srpska in The Hague was convicted by the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia for war crimes committed in the municipality of Rogatica: President Radovan Karadžić was sentenced to life in prison, Vice President Biljana Plavšić to 11, and Speaker of the National Assembly Momčilo Krajišnik to 20 years in prison.

In 2013, the population census was carried out in Bosnia and Herzegovina. It was the first list after the war and aggression. In 2013, 10,723 inhabitants lived in the municipality of Rogatica, which was 11,255 less than in 1991. There were 1,117 Bosniaks, which was 12,092 less than in 1991. The number of Serbs in the period 1991-2013 increased from 8,391 to 9,527, which was an increase of 1,138 persons, and there were 19 Croats, as in the 1991 census. There were 12 people who did not declare themselves, 43 did not answer and the other 5.

The town of Rogatica had 6,522 inhabitants in 2013, which is 2,394 less than in 1991. There were 82 or 5,599 fewer Bosniaks than in 1991. There were 6,390 Serbs or 3,419 persons more than in 1991. The number of Croats decreased from 16 to 13, and all the others were 37, which is 211 less than in 1991.

The municipality of Rogatica, which consisted of 118 settlements, had 10.41% Bosniaks in the total population in 2013, which is 49.69% less than in 1991. 88.85% were Serbs, which is 50.67% more than in 1991. In the town of Rogatica, there were 1.26% Bosniaks and 97.98% Serbs in the total population. There were fewer Bosniaks by 62.46%, and more Serbs by 64.66%.

Rogatica is an example of how murders, expulsions, intimidation, rape and other forms of war crimes can change the ethnic structure of the population of a municipality and city.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Rogatica, ethnic structure of the population, common life, war against Bosnia and Herzegovina, war crimes, war criminals, camps.

UVOD

Općina Rogatica se nalazi na području južnog dijela istočne Bosne. Smještena je u kotlini uz obale rijeke Rakitnice. Rogatica se nalazi na nadmorskoj visini od 525 metara. Na ovom prostoru, u dolini rijeke Prače, nalaze se pećine: Govještica i Mračna pećina. Površina općine Rogatica iznosila je 1991. godine 664 km². Susjedne općine su Goražde, Rudo, Višegrad, Srebrenica, Vlasenica, Han Pijesak, Sokolac i Pale.

Važan resurs općine Rogatica su šume koje stvaraju odlične preduslove za eksploataciju kvalitetnih drvnih sortimenata, od kojih se u daljim procesima obrade pravi kvalitetna drvna građa, odnosno stolarija i namještaj.

Prehrambena industrija je, također, imla važnu ulogu u ekonomskom razvoju Rogatice, a posebno preduzeće za proizvodnju mesa i mesnih proizvoda.

Na području Rogatice nalaze se mnogobrojni kulturno-historijski spomenici: Nekropola Borak (Han-stjencički plato), Redžep-pašina kula u Žepi, Most na rijeci Žepi, Arnaudija džamija.

Rogatica je imala razvijenu ekonomiju, obrazovanje, kulturu pa je bila privlačno mjesto za život ljudi različitih vjera, naroda i kultura.

ROGATICA 1991. GODINE: ETNIČKA STRUKTURA STANOVNIŠTVA

Prije agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, u Rogatici su zajedno živjeli Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Jugoslaveni i Ostali.

Etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine i Rogatice, prema popisu stanovništva 1991. godine, izražena u brojevima, predstavljena je u tabeli 1.¹

¹ Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine u Bosni i Hercegovini. Nacionalni sastav stanovništva, rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima, *Statistički bilten*, 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1993, 7, 122-124.

Tabela 1

Stanovništvo Bosne i Hercegovine i Rogatice prema etničkoj pripadnosti po popisu stanovništva 1991. godine, izražena u brojevima						
	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Jugoslaveni	Ostali
Bosna i Hercegovina	4.377.033	1.902.956	1.366.104	760.852	242.682	104.439
Rogatica općina	21.978	13.209	8.391	19	186	173
Rogatica grad	8.916	5.681	2.971	16	140	108

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 4.377.033 stanovnika. Najbrojniji narod bili su Bošnjaci, kojih je bilo 1.902.956, zatim Srbi kojih je bilo 1.366.104, te Hrvati kojih je bilo 760.852. Značajan dio stanovništva činili su Jugoslaveni, kojih je bilo 242.682, te "Ostali", kojih je bilo 104.439.

U općini Rogatica, 1991. godine, živjelo je 21.978 stanovnika: 13.209 Bošnjaka, 8.391 Srba, 19 Hrvata, 186 Jugoslavena i 173 Ostalih. U istu vrijeme, u gradu Rogatica živjelo je 8.916 stanovnika: 5.681 Bošnjaka, 2.971 Srba, 16 Hrvata, 140 Jugoslavena i 108 Ostalih.

U tabeli 2 predstavljena je etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine i Rogatice, u procentima.²

Tabela 2

Stanovništvo Bosne i Hercegovine i Rogatice prema etničkoj pripadnosti po popisu stanovništva 1991. godine, izražena u procentima (%)						
	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Jugoslaveni	Ostali
Bosna i Hercegovina	100	43,48	31,21	17,38	5,54	2,39
Rogatica općina	100	60,10	38,18	0,09	0,85	0,79
Rogatica grad	100	63,72	33,32	0,18	1,57	1,21

² Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine u Bosni i Hercegovini. Nacionalni sastav stanovništva, rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima, *Statistički bilten*, 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1993, 7, 87-90.

Iz podataka u tabeli može se vidjeti da je, prema popisu stanovništva iz 1991. godine, u Bosni i Hercegovini bilo 43,50% Bošnjaka, 31,21% Srba, 17,38% Hrvata, 5,54% Jugoslavena i 2,38% Ostalih u ukupnom stanovništvu Republike.

U ukupnom stanovništvu općine Rogatica bilo je 60,10% Bošnjaka, 38,18% Srba, 0,09% Hrvata, 0,85% Jugoslavena i 0,79% Ostalih. U gradu Rogatica, Bošnjaci su činili 63,72% ukupnog stanovništva, Srbi 33,32%, Hrvati 0,18%, Jugoslaveni 1,57% a Ostali 1,21%.

Ovakva etnička struktura stanovništva Republike Bosne i Hercegovine te općine i grada Rogatica bila je uzrokovano različitim faktorima: historijskim, političkim, ekonomskim i drugim. Na području Bosne i Hercegovine i Rogatice, stoljećima su zajedno živjeli ljudi različitih vjera, a kasnije i različitih naroda i kultura. Stanovnici ovoga područja bili su naviknuti na zajedništvo kroz obrazovni, privredni, kulturni i sportski život.

Stanovništvo Općine je živjelo u gradu Rogatica i još 117 naseljenih mjesta, što se može vidjeti u tabeli 3.³

Tabela 3

Etnička struktura stanovništva općine Rogatica 1991. godine po naseljima						
	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Jugoslaveni	Ostali
Agarovići	161	-	161	-	-	-
Babljak	142	26	112	-	2	2
Beći	55	-	55	-	-	-
Begzadići	103	21	82	-	-	-
Beheći	77	-	77	-	-	-
Berkovići	109	66	43	-	-	-
Bjelogorci	153	96	48	-	3	6
Blažujevići	128	-	128	-	-	-
Borač	37	12	25	-	-	-
Borike	244	17	226	-	-	1
Borovac	147	145	1	-	-	1
Borovsko	54	46	8	-	-	-
Božine	54	-	54	-	-	-

³ Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine u Bosni i Hercegovini. Nacionalni sastav stanovništva, rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima, *Statistički bilten*, 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1993, 87-90.

Brankovići	181	-	181	-	-	-
Brčigovo	198	195	3	-	-	-
Brda	40	40	-	-	-	-
Brezje	97	60	37	-	-	-
Bulozi	22	-	22	-	-	-
Burati	85	68	16	-	-	1
Čadovina	49	49	-	-	-	-
Čavčići	265	264	-	-	-	1
Čubrići	67	61	6	-	-	-
Djedovići	43	36	7	-	-	-
Dobrače	65	63	2	-	-	-
Dubrašina	92	38	54	-	-	-
Dobromerovići	60	21	38	-	-	1
Dobroušćići	52	10	39	-	-	3
Drobnići	160	-	158	-	2	-
Dub	103	103	-	-	-	-
Dumanjići	90	35	55	-	-	-
Ferizovići	59	-	54	-	5	-
Gazije	79	79	-	-	-	-
Godmilje	103	72	31	-	-	-
Golubovići	21	15	6	-	-	-
Grivci	58	-	57	-	-	1
Gučevo	140	-	137	1	2	-
Guždelji	99	-	99	-	-	-
Jarovići	42	15	27	-	-	-
Jasenice	58	40	16	1	-	1
Kamen	49	-	49	-	-	-
Karačići	59	59	-	-	-	-
Kopljevići	103	103	-	-	-	-
Kovanj	487	381	103	-	-	3
Kozarde	57	57	-	-	-	-
Kozići	105	91	11	-	-	3
Kramer Selo	229	216	7	-	-	6
Krvojevići	37	-	36	-	1	-
Kujundžijevići	90	62	27	-	1	-
Kukavice	486	456	15	1	5	9
Kusuci	37	-	37	-	-	-
Lađevine	108	-	108	-	-	-
Laze	178	158	20	-	-	-
Lepenica	140	104	36	-	-	-
Lubardići	66	65	-	-	-	1

Ljubomišlje	98	97	-	-	1	-
Mahala	46	39	7	-	-	-
Maravići	31	-	31	-	-	-
Medna Luka	31	29	2	-	-	-
Mesići	96	17	79	-	-	-
Mislovo	80	-	80	-	-	-
Mrgudići	30	29	-	-	-	1
Nahota	34	34	-	-	-	-
Obrtići	46	-	46	-	-	-
Okruglo	131	95	36	-	-	-
Orahovo	65	65	-	-	-	-
Osovo	318	149	169	-	-	-
Otričevo	46	46	-	-	-	-
Pašić Kula	95	72	17	-	2	4
Pavičina Kula	113	13	99	-	-	1
Pešurići	34	-	34	-	-	-
Pijevčići	94	-	92	-	-	2
Planje	37	10	27	-	-	-
Pljesko	97	-	97	-	-	-
Plješavica	454	25	426	-	1	2
Podgaj	73	-	73	-	-	-
Pokrivenik	54	54	-	-	-	-
Pribošijevići	90	29	61	-	-	-
Pripečak	250	244	-	-	-	6
Prosječno	57	57	-	-	-	-
Purtići	354	352	-	-	-	2
Radić	65	64	-	-	-	1
Radevići	57	11	46	-	-	-
Rakitnica	170	170	-	-	-	-
Ribioc	79	79	-	-	-	-
Rogatica grad	8.916	5.681	2.971	16	140	108
Rusanovići	45	-	45	-	-	-
Seljani	474	155	314	-	5	-
Sjemeć	42	4	38	-	-	-
Sjeversko	100	-	100	-	-	-
Slap	80	80	-	-	-	-
Sočice	59	56	3	-	-	-
Stara Gora	221	64	157	-	-	-
Starčići	125	59	64	-	2	-
Stari Brod	48	-	48	-	-	-
Stjenice	56	29	27	-	-	-

Stop	73	73	-	-	-	-
Strmac	151	121	29	-	1	-
Sudići	35	-	35	-	-	-
Surovići	20	20	-	-	-	-
Šatorovići	112	112	-	-	-	-
Šena Krena	53	26	27	-	-	-
Šetići	137	110	26	-	1	-
Šljedovići	46	46	-	-	-	-
Šljivno	26	26	-	-	-	-
Štavanj	55	-	55	-	-	-
Trново	65	40	24	-	-	1
Varošiste	212	137	71	-	2	2
Vragolovi	179	161	18	-	-	-
Vratar	278	278	-	-	-	-
Vražalice	75	22	53	-	-	-
Vrelo	96	95	-	-	-	1
Vrlazje	88	37	51	-	-	-
Zagajevi	14	3	11	-	-	-
Zagorice	30	-	30	-	-	-
Zakomo	179	30	146	-	3	-
Ziličina	37	-	37	-	-	-
Žepa	462	450	3	-	7	2
Živaljevići	94	69	25	-	-	-
Živaljevina	47	-	47	-	-	-
Rogatica općina	21.978	13.209	8.391	19	186	173

Općinu Rogatica, prema popisu stanovništva 1991. godine, činilo je 118 naselja uključujući i grad Rogaticu. U gradu Rogatica živjelo je 8.916 stanovnika a u Općini 21.978 stanovnika. Najveći broj naselja rogatičke općine, čak 76, imalo je ispod 100 stanovnika. Sto i više stanovnika imala su 43 naselja uključujući i grad Rogaticu. Osim grada Rogatice, više od 400 stanovnika imala su naselja: Kovanj - 487, Kukavice - 486 i Žepa - 462 stanovnika.

U Općini Rogatica zajedno su živjeli Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Jugoslaveni i Ostali. Bošnjaci su imali apsolutnu ili relativnu većinu u 63 a Srbi u 56 naselja. Monoetničkih naselja bilo je 46: u 26 takvih naselja živjeli su Srbi, a u 21 Bošnjaci. Na području općine Rogatica živjelo je 21.978 stanovnika: 13.209 Bošnjaka ili 60,10%, 8.391 Srba ili 38,18%, 19 Hrvata ili 0,09%, 186 Jugoslavena ili 0,85% i 173 Ostalih ili 0,79%. U isto vrijeme, u gradu Rogatica živjelo je 8.916 stanovnika: 5.681 Bošnjaka, 2.971 Srba, 16 Hrvata, 140

Jugoslavena i 108 Ostalih. U gradu Rogatica, Bošnjaci su činili 63,72% ukupnog stanovništva, Srbi 33,32%, Hrvati 0,18%, Jugoslaveni 1,57% a Ostali 1,21%.

Ovakva etnička struktura stanovništva, može objasniti činjenicom da su Bošnjaci kroz historiju činili većinu stanovništva Bosanskog podrinja, pa tako i područja Rogatice. Kod Bošnjaka je bio i veći priraštaj u odnosu na druge etničke grupe. Treba istaći i činjenicu da je period mira i prosperiteta od 1945. do 1991. godine omogućio da se oni "razvijaju" kao narod u Bosni i Hercegovini i socijalističkoj Jugoslaviji.

RAT PROTIV BOSNE I HERCEGOVINE: "SRPSKE SNAGE" ZAUZIMAJU ROGATICU

Bosansko podrinje je bilo od iznimnog strateškog značaja u velikosrpskim planovima jer je predstavljalo dio teritorije koja je povezivala srpsko stanovništvo Bosne i Hercegovine sa susjednom državom Srbijom. Strateški važno područje bila je i općina Rogatica.

Rukovodstvo Srpske Demokratske Stranke (SDS) trebalo je da provede u djelo planove Slobodana Miloševića i Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) o stvaranju etnički čistih prostora, na kojima će živjeti samo Srbi. Pošto je u općini Rogatica bilo 60,10% Bošnjaka, a u gradu 63,72%, onda je to područje kao i cijelo Bosansko podrinje trebalo "etnički očistiti".

Rogatica je, prema planovima Srpske demokratske stranke, uključena u sastav nelegalne Srpske autonomne oblasti Romanija, proglašene 17. septembra 1991. godine. Ova "*autonomna oblast*", kao i ostale teritorijalno-političke tvorevine bile su u funkciji pripreme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu u razdoblju raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Bilo je zamišljeno da Sarajevo bude središte ove regije. Srpska autonomna oblast Romanija uklopljena je 1992. godine u marionetska paradržavu Republiku srpsku.

Okupacija Rogatice je pripremana dugo i temeljito, u ostalom kao i okupacija drugih bosanskopodrinjskih općina. Srpska demokratska stranka i njene pristalice su od maja 1991. godine inscenirali incidente, postavljali barikade i provocirali Bošnjake s ciljem izazivanja sukoba u Rogatici. Prve barikade postavljene su 16. maja 1991. godine kod hotela "*Park*", od strane SDS-a koji je kao razlog za postavljanje barikada naveo "nezadovoljstvo radom republičkog MUP-a", odnosno raspodjelom funkcija u Službi javne bezbjednosti (SJB) Rogatica. Od tada je SDS, uz podršku Jugoslavenske

narodne armije (JNA) još intenzivnije radio na pripremi okupacije Rogatice i "etničkog čišćenja" nesrpskog stanovništva. U maju 1991. godine predstavnici tzv. JNA su silom pokušali preuzeti vojnu dokumentaciju iz zgrade općine Rogatica i tom prilikom je došlo do incidenta u kojem je ranjen jedan policajac bošnjačke narodnosti.

Članovi SDS-a su, pripremajući se za rat, osnivali paravojne jedinice. Tako je do početka 1992. godine, jedan od istaknutih ljudi u vrhu SDS-a i član Opštinskog odbora SDS-a Rogatica Rajko Kušić formirao paravojnu jedinicu u čijem sastavu je bilo 45 do 50 Srba i među kojima je bilo pristalica SDS-a iz općine Rogatica.⁴

Početak marta 1992. godine bila je ugrožena sigurnosna situacija u općini Rogatica. Pedesetak ljudi u maskirnim uniformama i s automatskim oružjem, uključujući i šest pripadnika rezervnih policijskih snaga, okupilo se 5. marta 1992. godine u selu Borike u kojem je bilo većinsko srpsko stanovništvo, proglasilo se "srpskom milicijom" i krenulo u obilazak drugih sela u kojima je srpsko stanovništvo činilo većinu, prijeteći bošnjačkom stanovništvu pucanjem u zrak.⁵

Naoružani lokalni Srbi i pripadnici Jugoslavenske narodne armije, uključujući Užički korpus JNA i paravojnu jedinicu Rajka Kušića su, od marta mjeseca 1992. godine, pljačkali, šikanirali i zlostavljali Bošnjake na području Rogatice.⁶

Rajko Kušić i predsjednik općinskog SDS-a Sveto Veselinović tražili su podjelu općine, kao i podjelu policije i Teritorijalne odbrane Rogatice. U martu 1992. godine pregovarači Bošnjaci pristali su na podjelu kako bi izbjegli rat. Srbi predvođeni SDS-om su potom proveli podjelu policijske stanice, zadržavajući oružje koje su zadužili, dio policijske zgrade i dvije trećine vozila.⁷ Bilo je to 30. marta 1992. godine, u isto vrijeme kada je po etničkom principu SDS podijelio MUP Bosne i Hercegovine. Krajem marta 1992. godine, iz grada Rogatica otišla je većina srpskog naroda. Po njihovom odlasku, na grad je, radi provokacije, otvorena vatra iz pušaka i protivavionskih mitraljeza postavljenih u selima Plješavica i Krnčići.

Cilj SDS-a i "srpskih snaga" je bio ubijanje i protjerivanje Bošnjaka i Hrvata iz Rogatice. Osnovana je "srpska opština Rogatica", a 8. aprila 1992.

⁴ ICTY, Predmet: IT-00-39-T, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Presuda, Den Hag, 27. septembar 2006, paragraf 675.

⁵ *Isto*, paragraf 676.

⁶ *Isto*.

⁷ *Isto*, paragraf 675.

godine i Krizni štab "Srpske opštine Rogatica", na čijem čelu je bio Milorad Sokolović. Krizni štab je imao 22 člana i djelovao je oko dva i po mjeseca. Članovi Kriznog štaba bili su, između ostalih, Milorad Sokolović, Rajko Kušić, Sveto Veselinović, Veljko Bojović, Dušan Planojević, Miodrag Ivanović, Mile Čarkić. Krizni štab je naredio direktorima javnih ustanova i preduzeća da sve Bošnjake otpuste s posla kao i da im se ograniči kretanje. Osim toga, Rajko Kušić i SDS su svim Bošnjacima u općini Rogatica, prijeteći im hapšenjem i progonom, naredili da predaju oružje.⁸

Početak mjeseca maja 1992. godine, predstavnici rogatičkog SDS-a, uključujući i člana odbora SDS-a Tomu Batinića i Milorada Sokolovića, koji je bio predsjednik Kriznog štaba, u pregovorima s predstavnicima Bošnjaka tražili su kontrolu nad cijelom općinom Rogatica. Bošnjaci su se tome protivili.⁹

U noći između 12. i 13. maja 1992. godine, područje Živaljevine u općini Rogatica gađano je iz minobacača i protivavionskog oružja, aviona i topova iz sela Plješavica i Seljani.¹⁰

"Srpske snage" koje su uključivale VRS, Kušićeve ljude i dobrovoljce – počevši od 22. maja, granatirale su približno sedam dana, a na kraju i zauzele grad Rogaticu i okolna sela. Otpor im je pružilo samo pedesetak Bošnjaka s lakim naoružanjem.¹¹ Armija Republike Bosne i Hercegovine bila je tek u nastajanju, a pored niza nedostataka imala je i "embargo na naoružanje", te nije mogla spriječiti okupaciju Rogatice.

Nakon granatiranja, Srbi su Bošnjacima naredili da se okupe centralnom gradskom trgu. Vojnici u uniformama tzv. JNA, među kojima je i bio jedan rezervni kapetan JNA, tražili su od bošnjačkog stanovništva da potpišu izjavu o lojalnosti, predaju se i presele u srednju školu "Veljko Vlahović", prijeteći da će ih ubiti ako to ne učine. Na gradskom trgu se okupilo ukupno 2.500-3.000 Bošnjaka. "Pripadnici srpske policije" i drugi ljudi u maslinastosivim uniformama su sve one koji nisu postupili po naređenju da odu u srednju školu istjerali iz njihovih domova, potom razdvojili muškarce od žena i muškarce pretukli.¹²

"Lokalni Srbi" su kasnije, s ovlaštenjem dobijenim od Rajka Kušića, u toj srednjoj školi zatočili do 1.100 rogatičkih Bošnjaka. Oko srednje škole su

⁸ Isto.

⁹ Isto, paragraf 676.

¹⁰ Isto, paragraf 678.

¹¹ Isto.

¹² Isto.

postavljeni stražari i mitraljeska gnijezda, a zatočenicima je saopšteno da su oko škole postavljene mine. Srpski vojnici, policajci, pripadnici specijalnih i paravojnih jedinica ispitali su Bošnjake koji su u toj srednjoj školi bili zatočeni i do tri i po mjeseca. Stražari su tukli, silovali i mučili zatočene muškarce i žene bošnjačke narodnosti. U nekoliko prilika u periodu od juna do septembra 1992., neke zatočene muškarce su izveli i ubili.¹³

Ukupno 28 Bošnjaka koji su se predali "srpskim snagama" nakon što je grad Rogatica u maju granatiran odvedeno je na područje sela Duljevac, općina Rogatica, gdje ih je Kušićeva jedinica koristila kao živi štit i gdje je 24 njih poginulo. Ukupno 24 Bošnjaka s rogatičkog područja koji su se predali srpskim vlastima, od kojih je dio bio iz sela Seljani, pokopano je u masovnoj grobnici u Duljevcu. Među njima su bila dva ljekara, nekoliko direktora ili rukovodilaca preduzeća u Rogatici, te nekoliko maloljetnika i starijih seljana.¹⁴

Grupa od 1.500 do 2.000 Bošnjaka napustila je u maju 1992. godine grad Rogaticu zbog sve intenzivnijeg granatiranja. Kada je ta grupa stigla u selo Vragolovi u općini Rogatica, zatekla je približno 5.000 do 6.000 raseljenih Bošnjaka i izbjeglica. Kada su srpske snage u julu granatirale Vragolove, 1.500 od tih Bošnjaka pobjeglo je Goražde. U avgustu 1992. godine, nakon upozorenja da slijedi još jedan "srpski napad", iz tog sela su u Goražde otišle sve izbjeglice, osim njih deset.¹⁵

Tzv. srpske vlasti su 1992. godine u općini Rogatica, civile pretežno Bošnjake, držale zatočene na poljoprivrednom dobru "Rogatica" u srednjoj školi "Veljko Vlahović" u Rogatici, na ergeli konja na "Borikama", u "Crkvenom domu", "Sladari" u Rogatici, i "Rasadniku" u Rogatici¹⁶

U periodu 1992-1995. godine porušene su sve džamije, a bilo ih je 23, i mesdžidi, bilo ih je tri, na teritoriji općine Rogatica. Srušene su ili zapaljene džamije u Rogatici (Arnaudija i Čaršijska), Žepi, Godomilju, Živaljevićima, Šetićima, Podgracu, Đedovićima, Lubardićima, Šljedovićima, Brdima, Kovanju, Vragolovima, Kramer-Selu, Batovu, Rakitnici i Mahali. Osim toga, zapaljeni su ili porušeni svi mektebi i stanovi službenika Islamske zajednice na teritoriji općine Rogatica.

¹³ Isto, paragraf 679.

¹⁴ Isto, paragraf 681.

¹⁵ Isto, paragraf 682.

¹⁶ Isto, paragraf 680, 683.

Odbrana i pad Žepe

Jedino slobodno područje u općini Rogatica bila je Žepa, koja je 6. maja 1993. godine Rezolucijom Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija broj 824 proglašena "zaštićenom zonom".¹⁷

Nakon pada Srebrenice 11. jula 1995. godine u Žepi je nastala panika. Narod Žepe je u jutarnjim satima 13. jula izašao na ulice i tražio od predsjednika Ratnog Predsjedništva Mehmed ef. Hajrića "*da ode na pregovore sa četnicima*". Zbog napada srpskih snaga na zaštićenu i demilitarizovanu zonu Žepe, komandant Drugog korpusa Sead Delić 14. jula uputio je protest, ali i zahtjev generalu Houklandu, komandantu UNPROFOR-a Sjeveroistok, da svim raspoloživim snagama i sredstvima odmah zaustavi napad agresora na demilitarizovanu zonu Žepe. "Nemojte čekati, da bude kasno kao što niste preduzeli mjere za zaštitu i spasavanje stanovništva demilitarizovane zone Srebrenice". Delić na kraju piše Houklandu da će, ako ne preduzme blagovremene i hitne mjere "snositi ličnu odgovornost kao i cijeli UNPROFOR, a mi nećemo biti u mogućnosti da spriječimo mase naroda koja će vam se osvetiti".¹⁸

Snage UNPROFOR-a su, međutim, uglavnom preuzele ulogu promatrača pa su procjenjivale da će Žepa pasti za tri dana. Generalštab Armije RBiH je iz "izvora bliskih UNPROFOR-u" saznao da je 14. jula 1995. godine u komandi sektora Sarajevo razmatrana situacija vezana za Žepu i tom prilikom, kako je pisao komandant Rasim Delić predsjedniku Izetbegoviću, "procijenjeno je da će agresor bez odlaganja, a ponesen razvojem situacije u Srebrenici organizovati i izvesti energičan napad na Žepu". U ovoj informaciji se još kaže: "U vezi s tim zaključeno je da UNPROFOR neće preduzeti nikakve mjere zaštite ove enklave, niti razmatrati bilo kakve planove u vezi sa ovim".¹⁹

Trinaest dana nakon što su 11. jula 1995. godine ušli u zaštićenu zonu UN-a Srebrenica 25. jula 1995. godine VRS-a je, na čelu sa Ratkom Mladićem, ušla i u zaštićenu zonu UN-a Žepa.²⁰

¹⁷ [Ohr.int/cat/rezolucije-vijeca sigurosti](https://ohr.int/cat/rezolucije-vijeca-sigurosti). UN Security Council Resolution 824 (1993) on the situation in Bosnia and Herzegovina. Pristupljeno: 26. 05. 2022.

¹⁸ Šefko Hodžić, Odbrana i pad Žepe (1), *Oslobođenje*, godina LVI, broj 19197, Sarajevo, ponedjeljak 31. juli 2000, 7.

¹⁹ *Isto*.

²⁰ Šefko Hodžić, Odbrana i pad Žepe (3), *Oslobođenje*, godina LVI, broj 19199, Sarajevo, srijeda 2. avgust 2000, 7.

Izloženi pritisku, u okolnostima u kojima su se našli, članovi pregovaračkog tima Žepe su potpisali sporazum o evakuaciji civila iz zaštićene zone UN-a Žepa.

Evakuacija civila Žepe počela je 25. jula 1995. godine srpskim autobusima. Avdo Palić ispratio je jedan konvoj do Kladnja u kome se nalazila i njegova porodica i mogao je ostati. Ali, nije. Vratio se u Žepu da dijeli sudbinu sa svojim borcima. Evakuacija civilnog stanovništva Žepe provedena je do 27. jula 1995. godine.²¹

Kako je Ratko Mladić zahtijevao da sa ranjenicima i civilima idu i ljekari, žepski borci su ostali bez stručne medicinske njege. Odlaskom civila žepački ratnici su izgubili snažnu motivaciju za nastavak borbi. A kako više nisu imali ni jednog ljekara, strah od ranjavanja dodatno je opteretio borce.

Još je bilo dosta slobodne žepačke teritorije. Nakon pada Žepe, Avdo Palić se sa Dževadom Brguljom i još nekoliko boraca Armije RBiH, 25. jula povukao u obližnji Šitkov do. Načelnik Štaba Ramo Čardaković nalazio se na Žepskoj planini, gdje je formiran IKM 285 Brigade Armije RBiH.

Dana 27. jula 1995. godine vojnici Ukrajinskog bataljona u sastavu UN-a, nakon što su bez bilo kakvog otpora samo tri dana ranije pustili VRS-a da uđe u zaštićenu zonu, te nakon što je proveden egzodus Žepljaka, predali su u ruke agresora članove pregovaračkog tima Žepe: Avdu Palića komandanta odbrane Žepe, Mehmeda ef. Hajrića predsjednika Ratnog predsjedništva Općine Žepa i imama u Žepi, Amira Imamovića - komandanta civilne zaštite u Žepi i Torlak Hamdiju.²²

Sve ovo se dešavalo pred očima komandanta snaga UN-a u Bosni i Hercegovini generala Smita.

Nedugo nakon kidnapovanja ubijeni su Avdo Palić, Mehmed ef. Hajrić i Amir Imamović.

Ova ciljana ubistva trebala su da osujete svaku pomisao na razmišljanje o bilo kakvoj mogućnosti povratka Žepljaka u Žepu.

Pratilac Avde Palića, Mujo Bičo, koga su Mladićevi ratnici zarobili odmah nakon Palićeve otmice, pojavio se na Žepskoj planini oko podne 28. jula 1995. godine. Kad su stražari obavijestili komandanta Ramu Čardakovića da ide Bičo, naredio je da pucaju ako ide neko s njim, a puste ako je sam. Bio je sam. Bičo je

²¹ Šefko Hodžić, Odbrana i pad Žepe (4), *Oslobođenje*, godina LVI, broj 19200, Sarajevo, četvrtak 3. avgust 2000, 7.

²² *Isto*.

prenio Čardakoviću Mladićev ultimatum da se predaju toga dana u 13.30 sati. Dali su mu i frekvenciju na koju će im saopštiti predaju i potom da se polaho kreću prema Žepi. Obećali su da će sat prije predaje obustaviti granatiranje. I obustavili su. U 13.30 sati Čardaković se nije javio. Neko od srpskih komandanata ih je pozivao nekoliko puta. A onda zaprijetio ako se za pet minuta ne jave da će "vidjeti kako ćete granatiraju". Nisu se javili ni za pet minuta i četnici su održali riječ: žestoko su nastavili da granatiraju položaje branilaca Žepe.²³

U večernjim satima 28. jula 1995. godine preko paket-veze žestok razgovor vodili su komandant Armije RBiH general Rasim Delić i komandant 285. žepske brigade Ramo Čardaković. Razgovor je vođen oko sudbine boraca Žepe, čija se slobodna teritorija smanjivala iz časa u čas. Žepljake, pa i Ramu Čardakovića interesovalo je samo jedno: je li državni vrh spreman da zamijeni sve žepske borce za zarobljene Mladićeve vojnike. Civilno i vojno rukovodstvo Republike Bosne i Hercegovine pokušavalo je da dogovoreni princip razmjene svi za sve iskoriste za oslobađanje i drugih zarobljenih boraca, prvenstveno iz Srebrenice. I zbog toga je došlo do nesporazuma. Čardaković je svom komandantu "sipao" teške riječi koje najbolje odslikavaju teško psihičko stanje u kome su se tada nalazili branioци Žepe.²⁴

Linije su branjene još je 29. jula 1995. godine. Dvojica boraca su teško ranjena i donijeli su ih Čardakoviću na IKM. Ali, nije bilo ljekara i pomoć im nije imao ko da pruži. Umrli su. U 17 sati toga dana na IKM je Čardaković održao sastanak sa članovima komande i komandirima četa i donijeli su odluku da u toku noći napuste IKM i da rano ujutro krenu u proboj po grupama: za Goražde, Sarajevo, Kladanj i Tuzlu. Odlučeno je da se u Vukojevim njivama ujutru svi okupe i da im se pročita odluka o napuštanju Žepe i proboju.²⁵

U zoru, 30. jula 1995. godine sakupili su se branici Žepe u Vukojevim njivama. Padala je užasna kiša. Čardaković se popeo na saonice i pročitao odluku o proboju po grupama. "*Ko ne prihvati, neka odlučuje sam o svojoj glavi*", rekao je Čardaković.²⁶

Neki su prihvatili da se ide u proboj po grupama, a neki predlagali da se ide u Srbiju, jer se u toku noći jedna grupa prebacila preko Drine.

²³ Šefko Hodžić, Odbrana i pad Žepe (5), *Oslobođenje*, godina LVI, broj 19201, Sarajevo, petak 4. avgust 2000, 7.

²⁴ *Isto.*

²⁵ *Isto.*

²⁶ *Isto.*

Vojnici, međutim, nisu znali da je već za njih pripremljen teren u Srbiji. Naime, državno rukovodstvo Republike Bosne i Hercegovine, bez znanja vojnog vrha, odlučilo je da u pregovore o sudbini boraca Žepe uključi i Slobodana Miloševića. Za tu misiju angažovan je Karl Bilt s kojim se u Splitu sastao Hasan Muratović i zamolio ga da traži od Miloševića da zaštiti Žepljake ako se prebace preko Drine. Bilt je uspješno obavio misiju. Milošević je prihvatio molbu bosanskog rukovodstva. Zato su i najmanje stradali oni koji su se tada prebacili u Srbiju. Jedan borac je poginuo, jer se "uplašio" kad je prešao Drinu i počeo bježati. Jugoslavenski graničari su pucali i ubili ga. Umrli su još trojica.²⁷

Ministar Hasan Muratović je 2. avgusta 1995. godine poslao poruku predsjedniku Aliji Izetbegoviću u kojoj stajalo: *"Ovo sa Biltom funkcionira. Dobio sam od njega poruku sa garancijama. Do sad je tamo oko 1.600 ljudi. Sve je u redu."*²⁸

Veća grupa Višegrađana, koji su na početku rata izbjegli u Žepu, odlučila je da se probija prema Goraždu. Oni su najviše i stradali u proboju. Poginulo ih je 24. Nekoliko grupa su odabrale put za Kladanj. I oni su pretrpjeli znatne gubitke. Poginulo ih je 15.²⁹

Ramo Čardaković nije prešao u Srbiju, jer nije mogao da se spusti niz jaku i klizavu strminu prema Drini. On se sa većom grupom žepskih boraca vratio na Žepsku planinu. Imali su dovoljno hrane, koju su ranije sakrili u pećine. Imali su i stoke. U planini se krilo još nekoliko grupa, od nekoliko stotina boraca. Mladićeve snage nisu imale smjelosti da "češljaju" Žepsku planinu. Opljačkali su bošnjačke kuće. Čardaković je nakon devet dana sa svojom grupom krenuo prema Kladnju i sretno stigao. Kasnije su iz Tuzle krenuli vodiči koji su pronašli i ostale grupe i preveli ih na slobodnu teritoriju.³⁰

U Varešu su se 16. oktobra 1995. godine prvi put poslije proboja postrojili borci Žepe. Komandantu Rasimu Deliću raport je predao Ramo Čardaković. U stroju nije bilo 70 ratnika koji su poginuli u posljednjim bitkama za odbranu Žepe ili u proboju.³¹

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

²⁹ Isto.

³⁰ Isto.

³¹ Isto.

PRILIKE U ROGATICI OD 1996. DO 2013. GODINE: KRAJ RATA I POVRATAK PROGNANIH

Oružana agresija na Bosnu i Hercegovinu od 1992. do 1995. godine, okončana je potpisivanjem Dejtonskog sporazuma 14. decembra 1995. godine u Parizu. Sporazum je legalizirao genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini.³²

Prema Dejtonskom sporazumu, u unutrašnjoj strukturi Bosne i Hercegovine postoje dva entiteta: Federacija Bosne i Hercegovine i Republika srpska. Osim dva entiteta, postoji i Brčko distrikt Bosne i Hercegovine koji je nastao Odlukom Međunarodnog arbitražnog suda. Uspostavljen je 8. marta 2000. godine.³³

Rogatica je, prema Dejtonskom mirovnom sporazumu, ušla u sastav bosanskohercegovačkog entiteta Republika srpska.

Povratak prognanih Bošnjaka na područje općine Rogatica tekao je sporo uz mnogo opstrukcija lokalnih i entitetskih vlasti. Na važnim pozicijama u općinskoj upravi, MUP-u, javnim preduzećima, javnim ustanovama i drugim institucijama bili su ljudi osumnjičeni za ratne zločine nad Bošnjacima Rogatice koji su počinjeni za vrijeme oružane agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu od 1992. do 1995. godine.

Prvi lokalni izbori u Bosni i Hercegovini nakon agresije, održani su 1997. godine. U Rogatici je pravo glasa imalo 14.853 glasača, od čega 6.642 sa prebivalištem izvan općine i 8.211 glasača u općini. Najviše glasova 6.208 ili 41,8% osvojila je *Koalicija za cjelovitu i demokratsku Bosnu i Hercegovinu* (Stranka demokratske akcije, Stranka za Bosnu i Hercegovinu, Liberali Bosne i Hercegovine i Građanska demokratska stranka). *Srpska radikalna stranka Republike srpske* osvojila je 2.512 ili 16,9% glasova, *Srpska demokratska stranka (Srpskih zemalja)* 4.747 ili 32,0% glasova, a Socijalistička partija Republike srpske Banja Luka 758 ili 5,1% glasova.³⁴

Implementacija izbornih rezultata išla je sporo. Sigurnost povratnika, ekonomski status, socijalna i zdravstvena zaštita, mogućnost obrazovanja u povratničkim područjima, pravo i mogućnost učešća u organima lokalne

³² Vidi: Smail Čekić, *Dejtonski (mirovni) sporazum – legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, knj.1,2,3, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016, 1-2601.

³³ Vidi: *Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine*, prečišćeni tekst, broj: 02-02-36/10. Brčko, 14.01.2010.

³⁴ Vidi: www.izbori.ba. Lokalni izbori u Bosni i Hercegovini 1997. godine. Pristupljeno: 12. maja 2022.

samouprave i javnim preduzećima, pravo na kulturnu posebnost povratnika bila je u Rogatici na najnižem mogućem stupnju.

Prognoza stanovništva vraćalo se nakon rata u seoska područja općine Rogatica dok se ugrad niko nije vratio do 2001. godine. Prvi povratnik Bošnjak u gradsko jezgro bio je Enver Kazić prijeratni mujezin Arnaudija džamije u Rogatici. Enver Kazić bio je svjedok rušenja Arnaudija džamije od strane "srpskih snaga". On o tome svjedoči: "(...) Rat je već na u Ustipraču, a u nas Korzo. Oni nisu htjeli ovdje da zakuhavaju dok ne završe dolje. Sve je to bilo sračunato. Nakon što su ispucali taj rafal, ja sam Arnaudiju zaključao, zadnji. Zamisli, zadnji sam izišo iz nje, poslije toga je srušena. Oni su poslije toga protjerali tenk blizu džamije i ispalili granatu na munaru. Munara je pala preko ceste. Mi smo tad otišli odavde. Kako je to strašno bilo kad je to puklo! Onda su oni uzeli gusle, pa na megafon." Enver Kazić je bio u grupi koja u noći s 19. na 20. juni 1992. godine posljednja napustila Rogaticu.³⁵

Na području općine Rogatica počeo je proces obnove porušenih džamija, zahvaljujući donatorima iz Bosne i Hercegovine i inostranstva, Islamskoj zajednici te povratnicima u rogatička naselja. Prvi obnovljeni islamski objekat u gradskom jezgru Rogatice bila je Šudžaudinova (Čaršijska) džamija. Njezina obnova počela je 2005. godine. Svečanom činu otvorenja, 12. avgusta 2007. godine, prisustvovalo je oko 1.000 vjernika. Među zvanicama su bili Sulejman Tihčić, dopredsjednik Doma naroda Parlamenta Bosne i Hercegovine, muftija gorazhdanski Hamed ef. Efendić, izaslanik reisu-l-uleme Nezim ef. Halilović Muderis, te predstavnici Srpske pravoslavne crkve i općine Rogatica. Džamiju je otvorio Enver Kazić, prvi povratnik u gradsko jezgro Rogatice.³⁶

U toku 2008. godine u općini Rogatici su obnovljene džamije u naseljima Vragolovi, Rakitnica, Kramar Selo i Kovanj, a junu 2012. godine obnovljena je džamija u Šljedovićima. Džamija u naselju Lubardići svečano je otvorena 7. jula 2013. godine.³⁷

U Rogaticu se vraća uglavnom stanovništvo starije životne dobi. Povratnici se susreću sa mnogobrojnim životnim problemima: porušene kuće, loši putevi, problem vodosnabdijevanja, problem električne energije itd.

³⁵ Hamza Ridžal, Ezan Envera Kazića još odzvanja Rogaticom, arhiv.stav.ba. Sarajevo, 15. 11. 2016. Pristupljeno: 29. 05. 2022.

³⁶ Mustafa Smajlović, Čaršijska džamija u Rogatici, islamskazajednica.ba, Sarajevo, 11. novembar 2009. Pristupljeno: 29. 05. 2022.

³⁷ Mustafa Smajlović, Čaršijska džamija u Rogatici, islamskazajednica.ba, Sarajevo, 11. novembar 2009. Pristupljeno: 29. 05. 2022; Vidi: Otvorena džamija u Lubardićima kod Rogatice, islamskazajednica.ba, Sarajevo, 10. juli 2013. Pristupljeno: 29. 05. 2022.

Općina Rogatica je u povratak ulagala sredstva iz svoga budžeta, pa su tako elektrificirana naselja: Šatorovići, Kosovo, Morni dol, Sočice, Banj Stijena, Dobrače, Kukavice, itd. Sredstva iz Općine uglavnom su davana "istinskim povratnicima", koji su tu, koji žive pod pločama, u ruševnim kućama, a onima koji su već napravili kuću, Općina je davala sredstva da se dovede struja. Općina Rogatica je 2004. godine od Ministarstva za izbeglice i raseljena lica Republike srpske dobila 500 hiljada maraka za građevinski materijal, te za dalekovod u tri povratnička naselja.³⁸

U infrastrukturu Rogatice, sredstva je ulagala i Općina Novo Sarajevo. Ona je budžetske 2007. godine, izdvojila sredstva za pomoć povratnicima u općinu Rogatica u iznosu od 6.000 KM i to za realizaciju projekta rekonstrukcije putne komunikacije. Iz budžeta Općine za 2008. godinu izdvojena su sredstva u iznosu od 3.000 KM za realizaciju projekta vodosnabdijevanja Mjesne zajednice Karači. Tim povodom Rogaticu su posjetili načelnik Općine Novo Sarajevo Nedžad Koldžo, predsjedavajući Općinskog vijeća Nebojša Simić i članovi Općinskog štaba za održivi povratak u Republiku Srpsku, 26. oktobra 2008. godine.³⁹

Realizacijom projekta vodosnabdijevanja Mjesne zajednice Karači u općine Rogatica, riješen je problem dovoda pitke vode za 70 domaćinstava.

OSUĐENI ZA RATNE ZLOČINE

Politički vrh Republike srpske u Hagu je, pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, osuđen i za ratne zločine počinjene u općini Rogatica: predsjednik Radovan Karadžić na doživotni zatvor, potpredsjednica Biljana Plavšić na 11 i predsjednik Narodne skupštine Momčilo Krajišnik na 20 godina zatvora.⁴⁰

Direktnim izvršiocima ratnih zločina na području općine Rogatica do kraja 2020. godine je izrečena kazna od 57 godina zatvora. Sve ih je izrekao Sud Bosne i Hercegovine, osudivši kroz pet osuđujućih presuda pet pripadnika

³⁸ Dobro je, skromno onako, <https://www.slobodnaevropa.org/a/856191.html>, Rogatica, 21. avgust/kolovoz 2005. Pristupljeno: 29.05.2022.

³⁹ <https://novosarajevo.ba/delegacija-op-ine-novo-sarajevo-obi-la-op-inu-rogatica13901/>. Pristupljeno: 29.05.2022.

⁴⁰ ICTY, Predmet br: IT-95-5/18-T, Hag, 24. mart 2016, Presuda, Tužilac protiv Radovana Karadžića, Tom I, II, III, IV; ICTY, Predmet br: IT-00-39-T, Hag, 27. septembar 2006, Presuda, Tužilac protiv Momčila Krajišnika; Predmet br: IT-00-39-40/1-S, Hag, 27. februar 2003, Presuda, Tužilac protiv Biljane Plavšić.

VRS-a i MUP-a RS-a. Dragoje Paunović osuđen je na 20 godina zatvora, Radisav Ljubinac na 10 godina, Milisav Ikonić na 9 godina, Zdravko Lubarda na 6 godina i Stojan Perković, koji je priznao krivicu, na 12 godina ztvora. Ovom spisku treba dodati i Olivera Krsmanovića, koji je osuđen na 18 godina zatvora.⁴¹

U bosanskohercegovačkom entitetu RS negira se *bosanski jezik*. Zabranjuje se izvođenje nastave na bosanskom jeziku, a jezik se imenuje nepostojećim bošnjačkim jezikom. Time se vrši diskriminacija učenika koji žele da se njihov jezik imenuje *bosanski*.

Situacija sa upošljavanjem u javnoj upravi nije dobra. Povratnici se, uglavnom, bave poljoprivredom i stočarstvom, ali postoji problem plasmana viška proizvoda.

ROGATICA 2013. GODINE: ETNIČKA STRUKTURA STANOVNIŠTVA

Godine 2013. izvršen je popis stanovništva u Bosni i Hercegovini. Bio je to prvi popis nakon rata i agresije. Etnička struktura stanovništva u Bosni Hercegovini i Rogatici izražena u brojkama može se vidjeti u tabeli 3.⁴²

⁴¹ Oliver Krsmanović osuđen je zbog niza teških zločina koje je, kao pripadnik 2. podrinjske lake pješadijske brigade VRS-a od maja 1992. do decembra 1993. i 5. podrinjske lake pješadijske brigade VRS-a od decembra 1994. do decembra 1995. godine, počinio u Višegradu i okolici. Jedna tačka presude Krsmanoviću, koja je pravosnažna od 21. aprila 2016, odnosi se na zločin u Rogatici: u septembru 1995. godine u logoru "Rasadnik", s osobom zvanom "Kinez", izživljavao se nad mentalno bolesnom zatočeniku Muji Parangliji, pripaljivali su mu cigaretu pod jakim plamenom tako da su mu spržili lice, a onda ga šamarali. Vidi: Izet Perviz, Kad pravda dođe u Rogaticu, <https://arhiv.stav.ba/kad-pravda-dodje-u-rogaticu/>, Sarajevo, 30. 11. 2020. Pristupljeno: 31. 01. 2022. Vidi: Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br: X-KR-05/16, Presuda, Dragoje Paunović, Sarajevo, 26. maj 2006; Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br: X-KRŽ-05/154, Presuda, Radisav Ljubinac, Sarajevo, 26. maj 2006; Nermina Kuloglija, Potvrđena prvostepena presuda za silovanja u Rogatici, detektor.ba, Sarajevo 22. avgust 2019. Pristupljeno: 02. juna 2022; Albina Sorguč, Potvrđena šestogodišnja kazna za zločin u Rogatici, detektor.ba, Sarajevo 23. avgust 2019. Pristupljeno: 02. juna 2022; Stojanu Perkoviću 12 godina zatvora, BIRN BiH, justice-report.com/bh, Sarajevo, 24. decembar 2009. Pristupljeno: 02. juna 2022; Nedim Hasić, Krsmanoviću potvrđeno 18 godina zatvora, detektor.ba, Sarajevo 9. juni 2016. Pristupljeno: 02. juna 2022.

⁴² Vidi: *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2016, 54-56; Za Rogaticu vidi: *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine, etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovijest i maternji jezik*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2019, 766-782.

Tabela 4

Stanovništvo Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine, Republike srpske, Brčko distrikta Bosne i Hercegovine i Rogatice prema etničkoj pripadnosti po popisu stanovništva 2013. godine							
	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Ne izjašnjava se	Ostali	Bez odgovora
Bosna i Hercegovina	3.531.159	1.769.592	1.086.733	544.780	27.055	96.539	6.460
Federacija BiH	2.219.220	1.562.372	56.550	497.833	18.344	79.838	4.233
Republika srpska	1.228.423	171.839	1.001.299	29.645	8.189	15.324	2.127
Brčko distrikt BiH	83.516	35.381	28.884	17.252	522	1.377	100
Rogatica općina	10.723	1.117	9.527	19	12	43	5
Rogatica grad	6.522	82	6.390	13	10	23	4

U Bosni i Hercegovini je 2013. godine živjelo 3.531.159 stanovnika, što je bilo 845.874 stanovnika manje u odnosu na 1991. godinu. Bošnjaci su bili najbrojnija etnička grupa i bilo ih je 1.769.592 osobe što je 223.364 osobe manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 1.086.733 osobe što je 279.371 osoba manje u odnosu na 1991, a Hrvata je bilo 544.780 što je bilo 216.072 osobe manje u odnosu na 1991. godinu. Ostalih i onih koji se nisu izjasnili te osoba koji su bili bez odgovora, bilo je 130.054 ili 3,68% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine.

U općini Rogatica živjelo je 2013. godine 10.723 stanovnika, što je bilo manje za 11.255 stanovnika u odnosu na 1991. godinu. Bošnjaka je bilo 1.117, što je bilo manje za 12.092 stanovnika u odnosu na 1991. godinu. Broj Srba se u periodu 1991-2013. godine povećao sa 8.391 na 9.527, što je bilo povećanje za 1.138 osoba, a Hrvata je bilo 19 kao i u popisu 1991. godine. Osoba koje se nisu izjasnile bilo je 12, bez odgovora 43 i ostalih 5.

Grad Rogatica imao je 2013. godine 6.522 stanovnika, što je za 2.394 osobe manje u odnosu na 1991. godinu. Bošnjaka je bilo 82 ili 5.599 osoba manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 6.390 ili 3.419 osoba više u odnosu na 1991. godinu. Broj Hrvata se smanjio sa 16 na 13, a svih ostalih je bilo 37, što je za 211 osoba manje u odnosu na 1991. godinu.

Uzroci promjena u etničkoj strukturi stanovništva su u ratu koji je vođen protiv Bosne i Hercegovine, masovnim ubistvima, protjerivanju Bošnjaka, ali i sprečavanju njihovog povratka različitim opstrukcijama entitetske vlasti.

Etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine i Rogatice, izražena u procentima, može se vidjeti u tabeli 4.⁴³

Tabela 5

Stanovništvo Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine, Republike srpske, Brčko distrikta Bosne i Hercegovine i Rogatice prema etničkoj pripadnosti po popisu stanovništva 2013. godine u procentima (%)							
	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Ne izjašnjava se	Ostali	Bez odgovora
Bosna i Hercegovina	100	50,11	30,77	15,43	0,77	2,73	0,18
Federacija BiH	100	70,40	2,55	22,43	0,83	3,60	0,19
Republika srpska	100	13,99	81,51	2,41	0,67	1,25	1,17
Brčko distrikt BiH	100	42,36	34,58	20,66	0,63	1,65	0,12
Rogatica općina	100	10,41	88,85	0,18	0,12	0,40	0,04
Rogatica grad	100	1,26	97,98	0,20	0,15	0,35	0,06

Prema popisu stanovništva 2013. godine Bošnjaka je bilo 50,11%, Srba 30,77%, Hrvata 15,43% u ukupnom stanovništvu Bosne i Hercegovine. U odnosu na 1991.godinu Bošnjaka je u ukupnom procentu stanovnika Bosne i Hercegovine bilo više za 6,61%, Srba manje za 0,43%, a Hrvata manje za 1,97%.

U bosanskohercegovačkom entitetu Republika srpska bilo je, prema popisu stanovništva 2013. godine, 13,99% Bošnjaka, 81,51% Srba, 2,73% Ostalih.

Općina Rogatica imala je 2013. godine u ukupnom stanovništvu, 10,41% Bošnjaka, što je za 49,69% manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo

⁴³ Vidi: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2016, 54-56. Za Rogaticu vidi: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine, etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovijest i maternji jezik, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2019, 766-782.

88,85% što je za 50,67% više u odnosu na 1991. godinu. U gradu Rogatica bilo je 1,26% Bošnjaka i 97,98% Srba u ukupnom stanovništvu. Bošnjaka je bilo manje za 62,46%, a Srba više za 64,66%.

Rogatica je primjer kako se ubistvima, protjerivanjem, zastrašivanjem, silovanjem i drugim oblicima ratnog zločina može promijeniti etnička struktura stanovništva jedne općine i grada.

NASELJA OPĆINE ROGATICA 2013. GODINE

Struktura stanovništva Rogatice, prema etničkoj pripadnosti, po naseljima može se vidjeti u tabeli 5.⁴⁴

Tabela 6

Stanovništvo općine Rogatica po naseljima, prema etničkoj pripadnosti, po popisu stanovništva 2013. godine							
	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Ne izjašnjava se	Ostali	Bez odgovora
Agarovići	49	-	49	-	-	-	-
Babljak	69	-	69	-	-	-	-
Beći	35	-	35	-	-	-	-
Begzadići	35	1	34	-	-	-	-
Beheći	22	-	22	-	-	-	-
Berkovići	42	12	29	-	-	1	-
Bjelogorci	38	12	26	-	-	-	-
Blažujevići	69	-	68	1	-	-	-
Borač	-	-	-	-	-	-	-
Borika	138	-	137	1	-	-	-
Borovac	9	9	-	-	-	-	-
Borovsko	7	2	5	-	-	-	-
Božine	45	-	45	-	-	-	-
Brankovići	123	-	123	-	-	-	-
Brčigovo	52	52	-	-	-	-	-
Brda	7	7	-	-	-	-	-
Brezje	27	11	16	-	-	-	-
Burati	29	19	10	-	-	-	-

⁴⁴ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine, etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovijest i maternji jezik, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2019, 766-782.

Čadovina	12	12	-	-	-	-	-
Čavčići	79	79	-	-	-	-	-
Čubrići	4	3	1	-	-	-	-
Dobrače	-	-	-	-	-	-	-
Dobrašina	26	5	20	-	-	-	1
Dobromerovići	11	3	8	-	-	-	-
Dobroušćići	11	3	8	-	-	-	-
Drobnići	79	-	79	-	-	-	-
Dub	11	8	-	-	-	3	-
Dumanjići	21	-	21	-	-	-	-
Đedovići	4	4	-	-	-	-	-
Ferizovići	29	-	29	-	-	-	-
Gazije	7	7	-	-	-	-	-
Godomilje	4	2	2	-	-	-	-
Golubovići	8	6	2	-	-	-	-
Grivci	28	-	27	-	-	1	-
Gučevo	115	-	114	1	-	-	-
Guždelji	83	-	83	-	-	-	-
Jarovići	7	-	7	-	-	-	-
Jasenice	6	-	6	-	-	-	-
Kamen	-	-	-	-	-	-	-
Karačići	5	5	-	-	-	-	-
Kopljevići	8	5	1	-	-	2	-
Kovanj	145	31	114	-	-	-	-
Kozarde	15	15	-	-	-	-	-
Kozići	26	14	12	-	-	-	-
Kramar Selo	38	34	4	-	-	-	-
Krvojevići	18	-	18	-	-	-	-
Kujundžijevići	37	9	27	-	1	-	-
Kukavice	120	11	9	-	-	-	-
Kusuci	2	-	2	-	-	-	-
Lađevine	71	-	71	-	-	-	-
Laze	15	15	-	-	-	-	-
Lepenica	55	5	50	-	-	-	-
Lubardići	2	2	-	-	-	-	-
Ljubomišlje	8	8	-	-	-	-	-
Mahala	1	1	-	-	-	-	-
Maravići	16	-	16	-	-	-	-
Medna Luka	-	-	-	-	-	-	-
Mesići	28	-	27	-	1	-	-
Mislovo	28	-	28	-	-	-	-
Mrgudići	-	-	-	-	-	-	-
Nahota	-	-	-	-	-	-	-
Obrtići	31	-	31	-	-	-	-
Okruglo	29	10	18	-	-	1	-
Orahovo	-	-	-	-	-	-	-

Osovo	142	8	133	1	-	-	-
Otričevo	10	10	-	-	-	-	-
Pašić Kula	33	18	13	1	-	1	-
Pavičina Kula	79	-	79	-	-	-	-
Pešurići	12	-	12	-	-	-	-
Pijevčići	48	-	48	-	-	-	-
Planje	22	-	22	-	-	-	-
Pljesko	2	-	2	-	-	-	-
Plješevica	440	-	440	-	-	-	-
Podgaj	37	-	37	-	-	-	-
Pokrivenik	7	7	-	-	-	-	-
Pribošijevići	35	-	35	-	-	-	-
Pripečak	14	14	-	-	-	-	-
Prosječno	2	2	-	-	-	-	-
Purtići	82	82	-	-	-	-	-
Radič	2	2	-	-	-	-	-
Radevići	22	4	18	-	-	-	-
Rakitnica	28	28	-	-	-	-	-
Ribioc	13	13	-	-	-	-	-
Rogatica grad	6.522	82	6.390	13	10	23	4
Rusanovići	32	-	32	-	-	-	-
Seljani	288	-	288	-	-	-	-
Sjemeć	13	-	13	-	-	-	-
Sjeversko	50	-	50	-	-	-	-
Slap	24	24	-	-	-	-	-
Sočice	-	-	-	-	-	-	-
Stara Gora	44	-	44	-	-	-	-
Starčići	22	3	19	-	-	-	-
Stari Brod	17	-	17	-	-	-	-
Stjenice	21	-	21	-	-	-	-
Stop	13	13	-	-	-	-	-
Strmac	17	2	11	-	-	4	-
Sudići	-	-	-	-	-	-	-
Surovići	-	-	-	-	-	-	-
Šatorovići	7	6	-	-	-	1	-
Šena Krena	26	-	26	-	-	-	-
Šetići	28	20	8	-	-	-	-
Šljedovići	1	1	-	-	-	-	-
Šljivno	14	14	-	-	-	-	-
Štavanj	9	-	9	-	-	-	-
Trnovo	2	-	-	-	-	2	-
Varošiste	46	8	37	-	-	1	-
Vragolovi	17	10	5	-	-	2	-
Vratar	45	44	-	-	-	1	-
Vražalice	-	-	-	-	-	-	-
Vrelo	19	19	-	-	-	-	-

Vrlazje	17	8	9	-	-	-	-
Zagajevi	7	-	7	-	-	-	-
Zagorice	12	-	12	-	-	-	-
Zakomo	76	2	74	-	-	-	-
Ziličina	26	-	26	-	-	-	-
Žepa	133	132	-	1	-	-	-
Živaljevići	19	14	5	-	-	-	-
Živaljevina	38	-	38	-	-	-	-
Rogatica općina	10.273	1.117	9.527	19	12	43	5

Općinu Rogaticu je 2013. godine činilo 118 naselja, uključujući i grad Rogaticu. Treba istaći činjenicu da je 100 i više stanovnika imalo 10 naselja: Rogatica grad, Borika, Brankovići, Gučevo, Kovanj, Kukavice, Osovo, Plješavica, Seljani i Žepa. U 10 naselja 2013. godine, nije živio ni jedan stanovnik. To su naselja: Borač, Dobrač, Kamen, Medina Luka, Mrgudići, Orahovo, Sočice, Sudoći, Surovići i Vražalice.

Također, treba istaći da su 24 naselja imala 10 i manje stanovnika: Borovac, Borovsko, Brda, Čubrići, Đedovići, Gazije, Godomilje, Golubovići, Jarovići, Jasenice, Karačići, Kopljevići, Kusuci, Mahala, Otričevo, Pljesko, Pokrivenik, Prosječno, Radič, Šatorovići, Šljedovići, Štavanj, Trnovo i Zagajevi.

Srbi su činili većinu stanovništva u gradu Rogatici i još 66 naselja općine Rogatica. Srba je u gradu Rogatica bilo 6.390 ili 3.419 osoba više u odnosu na 1991. godinu.

Bošnjaka je 2013. godine bilo u gradu Rogatici 82 ili 5.599 osoba manje u odnosu na 1991. godinu. Bošnjaci su u ratu protiv Bosne i Hercegovine, ubijani i protjerivani sa svih područja koja su smatrana "srpskom zemljom", a Rogatica je smatrana područjem na koje "Srbi polažu pravo". U 40 naselja općine Rogatica Bošnjaci su činili većinu stanovništva. Međutim, to su naselja sa "malim" brojem stanovnika. Tako postoje naselja u kojima je živio samo jedan stanovnik (Mahala i Šljedovići) ili dva stanovnika (Lubardići, Prosječno i Radič). Veće naselja u kojima su Bošnjaci imali apsolutnu većinu bila su Žepa koja je imala 132 stanovnika i Purtići sa 82 stanovnika.

ZAKLJUČAK

Rogatica je u vrijeme socijalizma imala razvijenu ekonomiju, obrazovanje, kulturu pa je bila privlačno mjesto za život ljudi različitih vjera, naroda i kultura. Prije agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, u Rogatici su zajedno živjeli Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Jugoslaveni i Ostali.

U općini Rogatica, 1991. godine, živjelo je 21.978 stanovnika: 13.209 Bošnjaka, 8.391 Srba, 19 Hrvata, 186 Jugoslavena i 173 Ostalih. U isto vrijeme, u gradu Rogatica živjelo je 8.916 stanovnika: 5.681 Bošnjaka, 2.971 Srba, 16 Hrvata, 140 Jugoslavena i 108 Ostalih.

Izraženo u procentima, u ukupnom stanovništvu općine Rogatica bilo je 60,10% Bošnjaka, 38,18% Srba, 0,09% Hrvata, 0,85% Jugoslavena i 0,79% Ostalih. U gradu Rogatica, Bošnjaci su činili 63,72% ukupnog stanovništva, Srbi 33,32%, Hrvati 0,18%, Jugoslaveni 1,57% a Ostali 1,21%.

Rukovodstvo Srpske Demokratske Stranke (SDS) trebalo je da provede u djelo planove Slobodana Miloševića i Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) o stvaranju etnički čistih prostora, na kojima će živjeti samo Srbi. Pošto je u općini Rogatica bilo 60,10% Bošnjaka, a u gradu 63,72%, onda je to područje kao i cijelo Bosansko podrinje trebalo "etnički očistiti".

Rogatica je, prema planovima Srpske demokratske stranke, uključena u sastav nelegalne Srpske autonomne oblasti Romanija, proglašene 17. septembra 1991. godine. Ova "autonomna oblast", kao i ostale teritorijalno-političke tvorevine bile su u funkciji pripreme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu u razdoblju raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Okupacija Rogatice je pripremana dugo i temeljito, u ostalom kao i okupacija drugih bosanskopodrinjskih općina. Srpska demokratska stranka i njene pristalice su od maja 1991. godine inscenirali incidente, postavljali barikade i provocirali Bošnjake s ciljem izazivanja sukoba u Rogatici.

Naoružani lokalni Srbi i pripadnici Jugoslavenske narodne armije, uključujući Užički korpus JNA i paravojnu jedinicu Rajka Kušića su, od marta mjeseca 1992. godine, pljačkali, šikanirali i zlostavljali Bošnjake na području Rogatice.

Cilj SDS-a i "srpskih snaga" je bio ubijanje i protjerivanje Bošnjaka i Hrvata iz Rogatice. Osnovana je "srpska opština Rogatica", a 8. aprila 1992.

godine i Krizni štab "Srpske opštine Rogatica", na čijem čelu je bio Milorad Sokolović.

Početak mjeseca maja 1992. godine, predstavnici rogatičkog SDS-a, uključujući i člana odbora SDS-a Tomu Batinića i Milorada Sokolovića, koji je bio predsjednik Kriznog štaba, u pregovorima s predstavnicima Bošnjaka tražili su kontrolu nad cijelom općinom Rogatica. Bošnjaci su se tome protivili.

"Srpske snage" su, počevši od 22. maja, granatirale približno sedam dana, a na kraju i zauzele grad Rogaticu i okolna sela. Otpor im je pružilo samo pedesetak Bošnjaka s lakim naoružanjem. Armija Republike Bosne i Hercegovine bila je tek u nastajanju, a pored niza nedostataka imala je i "embargo na naoružanje", te nije mogla spriječiti okupaciju Rogatice.

Nad cvilnim stanovništvom Rogatice, a najviše Bošnjacima počinjeni su mnogobrojni ratni zločini: ubistva, silovanja, premlaćivanja, maltretiranje ponižavanja, zatvaranje u logore.

Tzv. srpske vlasti su 1992. godine u općini Rogatica, civile pretežno Bošnjake, držale zatočene na poljoprivrednom dobru "Rogatica" u srednjoj školi "Veljko Vlahović" u Rogatici, na ergeli konja na "Borikama", u "Crkvenom domu", "Sladari" u Rogatici, i "Rasadniku" u Rogatici.

U periodu 1992-1995. godine porušene su sve džamije, a bilo ih je 23, i mesdžidi, bilo ih je tri, na teritoriji općine Rogatica. Srušene su ili zapaljene džamije u Rogatici (Arnaudija i Čaršijska), Žepi, Godomilju, Živaljevićima, Šetićima, Podgracu, Đedovićima, Lubardićima, Šljedovićima, Brdima, Kovanju, Vragolovima, Kramer-Selu, Batovu, Rakitnici i Mahali. Osim toga, zapaljeni su ili porušeni svi mektebi i stanovi službenika Islamske zajednice na teritoriji općine Rogatica.

Jedino slobodno područje u općini Rogatica bila je Žepa, koja je 6. maja 1993. godine Rezolucijom Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija broj 824 proglašena "zaštićenom zonom". Nakon pada Srebrenice 11. jula 1995. godine, napadnuta je i Žepa. VRS-a je, na čelu sa Ratkom Mladićem, ušla i u zaštićenu zonu UN-a Žepa 25. jula 1995. godine. Izloženi pritisku, u okolnostima u kojima su se našli, članovi pregovaračkog tima Žepe su potpisali sporazum o evakuaciji civila iz zaštićene zone UN-a Žepa. Evakuacija civila izvršena je od 25. jula do 27. jula 1995. godine. Dana 27. jula 1995. godine vojnici Ukrajinskog bataljona u sastavu UN-a, nakon što su bez bilo kakvog otpora samo tri dana ranije pustili VRS-a da uđe u zaštićenu zonu, te nakon što je proveden egzodus Žepljaka, predali su u ruke agresora članove pregovaračkog tima Žepe: Avdu Palića komandanta odbrane Žepe, Mehmeda ef. Hajrića predsjednika Ratnog

predsjedništva Općine Žepa i imama u Žepi, Amira Imamovića - komandanta civilne zaštite u Žepi i Torlak Hamdiju. Sve ovo se dešavalo pred očima komandanta snaga UN-a u Bosni i Hercegovini generala Smita. Nedugo nakon kidnapovanja ubijeni su Avdo Palić, Mehmed ef. Hajrić i Amir Imamović. Ova ciljana ubistva trebala su da osujete svaku pomisao na razmišljanje o bilo kakvoj mogućnosti povratka Žepljaka u Žepu.

Oružana agresija na Bosnu i Hercegovinu od 1992. do 1995. godine, okončana je potpisivanjem Dejtonskog sporazuma 14. decembra 1995. godine u Parizu. Rogatica je, prema Dejtonskom mirovnom sporazumu, ušla u sastav bosanskohercegovačkog entiteta Republika srpska. Povratak prognanih Bošnjaka na područje općine Rogatica tekao je sporo uz mnogo opstrukcija lokalnih i entitetskih vlasti. Na važnim pozicijama u općinskoj upravi, MUP-u, javnim preduzećima, javnim ustanovama i drugim institucijama bili su ljudi osumnjičeni za ratne zločine nad Bošnjacima Rogatice koji su počinjeni za vrijeme oružane agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu od 1992. do 1995. godine.

Prognano stanovništvo vraćalo se nakon rata u seoska područja općine Rogatica dok se ugrad niko nije vratio do 2001. godine. Prvi povratnik Bošnjak u gradsko jezgro bio je Enver Kazić prijeratni mujezin Arnaudija džamije u Rogatici. U Rogaticu se vraća uglavnom stanovništvo starije životne dobi. Povratnici se susreću sa mnogobrojnim životnim problemima: porušene kuće, loši putevi, problem vodosnabdijevanja, problem električne energije itd.

Nakon rata počeo je proces obnove porušenih džamija, zahvaljujući donatorima iz Bosne i Hercegovine i inostranstva, Islamskoj zajednici te povratnicima u rogatička naselja. Prvi obnovljeni islamski objekat u gradskom jezgrou Rogatice bila je Šudžaudinova (Čaršijska) džamija. Njezina obnova počela je 2005. godine. Svečanom činu otvoraanja, 12. avgusta 2007. godine, prisustvovalo je oko 1.000 vjernika.

U poslijeratnom razdoblju optuženi su i osuđeni mnogi nalogodavci i izvršiocci ratnih zločina u Rogatici. Politički vrh Republike srpske u Hagu je, pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, osuđen i za ratne zločine počinjene u općini Rogatica: predsjednik Radovan Karadžić na doživotni zatvor, potpredsjednica Biljana Plavšić na 11 i predsjednik Narodne skupštine Momčilo Krajišnik na 20 godina zatvora.

Direktnim izvršiocima ratnih zločina na području općine Rogatica do kraja 2020. godine je izrečena kazna od 57 godina zatvora. Sve ih je izrekao Sud Bosne i Hercegovine, osudivši kroz pet osuđujućih presuda pet pripadnika

VRS-a i MUP-a RS-a. Dragoje Paunović osuđen je na 20 godina zatvora, Radisav Ljubinac na 10 godina, Milisav Ikonić na 9 godina, Zdravko Lubarda na 6 godina i Stojan Perković, koji je priznao krivicu, na 12 godina ztvora. Ovom spisku treba dodati i Olivera Krsmanovića, koji je osuđen na 18 godina zatvora.

Godine 2013. izvršen je popis stanovništva u Bosni i Hercegovini. Bio je to prvi popis nakon rata i agresije. U općini Rogatica živjelo je 2013. godine 10.723 stanovnika, što je bilo manje za 11.255 stanovnika u odnosu na 1991. godinu. Bošnjaka je bilo 1.117, što je bilo manje za 12.092 stanovnika u odnosu na 1991. godinu. Broj Srba se u periodu 1991-2013. godine povećao sa 8.391 na 9.527, što je bilo povećanje za 1.138 osoba, a Hrvata je bilo 19 kao i u popisu 1991. godine. Osoba koje se nisu izjasnile bilo je 12, bez odgovora 43 i ostalih 5.

Grad Rogatica imao je 2013. godine 6.522 stanovnika, što je za 2.394 osobe manje u odnosu na 1991. godinu. Bošnjaka je bilo 82 ili 5.599 osoba manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 6.390 ili 3.419 osoba više u odnosu na 1991. godinu. Broj Hrvata se smanjio sa 16 na 13, a svih ostalih je bilo 37, što je za 211 osoba manje u odnosu na 1991. godinu.

Općina Rogatica, koju je činilo 118 naselja, imala je 2013. godine u ukupnom stanovništvu, 10,41% Bošnjaka, što je za 49,69% manje u odnosu na 1991. godinu. Srba je bilo 88,85% što je za 50,67% više u odnosu na 1991. godinu. U gradu Rogatica bilo je 1,26% Bošnjaka i 97,98% Srba u ukupnom stanovništvu. Bošnjaka je bilo manje za 62,46%, a Srba više za 64,66%.

Rogatica je primjer kako se ubistvima, protjerivanjem, zastrašivanjem, silovanjem i drugim oblicima ratnog zločina može promijeniti etnička struktura stanovništva jedne općine i grada.

SUMMARY

During the time of socialism, Rogatica had a developed economy, education, and culture, so it was an attractive place for people of different religions, nations and cultures to live. Before the aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina, Bosniaks, Serbs, Croats, Yugoslavs and Others lived together in Rogatica.

In 1991, 21,978 inhabitants lived in the municipality of Rogatica: 13,209 Bosniaks, 8,391 Serbs, 19 Croats, 186 Yugoslavs and 173 Others. At the same time, 8,916 inhabitants lived in the town of Rogatica: 5,681 Bosniaks, 2,971 Serbs, 16 Croats, 140 Yugoslavs and 108 Others.

Expressed as a percentage, in the total population of the municipality of Rogatica there were 60.10% Bosniaks, 38.18% Serbs, 0.09% Croats, 0.85% Yugoslavs and 0.79% Others. In the town of Rogatica, Bosniaks made up 63.72% of the total population, Serbs 33.32%, Croats 0.18%, Yugoslavs 1.57% and Others 1.21%.

The leadership of the Serbian Democratic Party (SDS) was supposed to implement the plans of Slobodan Milošević and the Serbian Academy of Sciences and Arts (SANU) on the creation of ethnically pure spaces, where only Serbs will live. Since there were 60.10% Bosniaks in the municipality of Rogatica, and 63.72% in the city, that area as well as the entire Bosnian Podrinje had to be "ethnically cleansed".

According to the plans of the Serbian Democratic Party, Rogatica was included in the composition of the illegal Serbian Autonomous Region of Romanija, proclaimed on September 17, 1991. This "autonomous region", as well as other territorial-political creations, served the purpose of preparing the aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina during the period of the collapse of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia.

The occupation of Rogatica was prepared long and thoroughly, in other respects like the occupation of other municipalities in Bosnia and Herzegovina. Since May 1991, the Serbian Democratic Party and its supporters staged incidents, set up barricades and provoked Bosniaks with the aim of provoking conflict in Rogatica.

Armed local Serbs and members of the Yugoslav People's Army, including the Užice Corps of the JNA and Rajko Kušić's paramilitary unit, have been robbing, harassing and abusing Bosniaks in the Rogatica area since March 1992.

The goal of the SDS and the "Serbian forces" was to kill and expel Bosniaks and Croats from Rogatica. The "Serbian Municipality of Rogatica" was founded, and on April 8, 1992, the Crisis Staff of the "Serbian Municipality of Rogatica", headed by Milorad Sokolović.

At the beginning of May 1992, representatives of the Rogatica SDS, including SDS board member Toma Batinić and Milorad Sokolović, who was the president of the Crisis Staff, sought control over the entire Rogatica municipality in negotiations with Bosniak representatives. The Bosniaks opposed it.

Starting on May 22, the "Serbian forces" shelled for approximately seven days, and in the end occupied the town of Rogatica and the surrounding villages. Only about fifty Bosniaks with light weapons offered them resistance. The Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina was just in its infancy, and in addition to a number of shortcomings, it also had an "arms embargo" and could not prevent the occupation of Rogatica.

Numerous war crimes were committed against the population of Rogatica, mostly Bosniaks: murders, rapes, beatings, mistreatment, humiliation, imprisonment in camps.

The so-called In 1992, in the municipality of Rogatica, the Serbian authorities detained civilians, mostly Bosniaks, on the agricultural estate "Rogatica", in the secondary school "Veljko Vlahović" in Rogatica, at the horse stables in "Borik", in the "Crkveni dom" ', 'Sladari' in Rogatica, and 'Rasadnik' in Rogatica.

In the period 1992-1995. year, all mosques, of which there were 23, and masjids, of which there were three, were demolished in the territory of the municipality of Rogatica. Mosques in Rogatica (Arnaudija and Čaršijska), Žepa, Godomilje, Živaljevići, Šetići, Podgrac, Đedovići, Lubardići, Šljedovići, Brdi, Kovanje, Vragolovići, Kramer-Selo, Batovo, Rakitnica and Mahala were demolished or burned. In addition, all schools and apartments of Islamic Community officials in the territory of the municipality of Rogatica were set on fire or destroyed.

The only free area in the municipality of Rogatica was Žepa, which was declared a "protected zone" on May 6, 1993 by United Nations Security Council Resolution No. 824. After the fall of Srebrenica on July 11, 1995, Žepa was also attacked. On July 25, 1995, the VRS, led by Ratko Mladić, entered the UN protected zone of Žepa. Exposed to pressure, in the circumstances in which they found themselves, the members of the Žepa negotiation team signed an agreement on the evacuation of civilians from the UN protected zone of Žepa. The evacuation of civilians took place from July 25 to July 27, 1995. On July 27, 1995, the soldiers of the Ukrainian battalion in the UN, after having allowed the VRS to enter the protected zone without any resistance just three days before, and after the exodus of Žepljak, handed over to the aggressors members of the Žepa negotiation team: Avda Palić, commander of the Žepa defense, Mehmed ef. Hajrić, president of the War Presidency of the Municipality of Žepa and imam in Žepa, Amir Imamović - commander of civil protection in Žepa and Torlak Hamdi. All this happened before the eyes of the commander of the UN forces in Bosnia and Herzegovina, General Smith. Not long after the kidnapping, Avdo

Palić, Mehmed ef. Hajrić and Amir Imamović. These targeted killings were supposed to thwart any thought of thinking about any possibility of the return of Žepljak to Žepa.

The armed aggression against Bosnia and Herzegovina from 1992 to 1995 ended with the signing of the Dayton Agreement on December 14, 1995 in Paris. According to the Dayton Peace Agreement, Rogatica became part of the Bosnian entity Republika Srpska. The return of the exiled Bosniaks to the area of the Rogatica municipality was slow with many obstructions by the local and entity authorities. People suspected of war crimes against the Bosniaks of Rogatica who were committed during the armed aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina from 1992 to 1995 held important positions in the municipal administration, the Ministry of Internal Affairs, public enterprises, public institutions and other institutions.

The exiled population returned to the rural areas of the Rogatica municipality after the war, until 2001, when no one returned. The first Bosniak to return to the city center was Enver Kazić, the pre-war muezzin of the Arnaudi mosque in Rogatica. Most of the elderly population returns to Rogatica. The returnees face many life problems: destroyed houses, bad roads, water supply problem, electricity problem, etc.

After the war, the process of rebuilding the destroyed mosques began, thanks to donors from Bosnia and Herzegovina and abroad, the Islamic community, and returnees to Rogatić settlements. The first renovated Islamic building in the city center of Rogatica was the Šudžaudin (Čaršija) mosque. Its restoration began in 2005. About 1,000 believers attended the opening ceremony on August 12, 2007.

In the post-war period, many instigators and perpetrators of war crimes in Rogatica were accused and convicted. The political elite of the Republika Srpska in The Hague was also convicted by the International Criminal Court for the former Yugoslavia for war crimes committed in the municipality of Rogatica: President Radovan Karadžić was sentenced to life imprisonment, Vice President Biljana Plavšić to 11 and National Assembly Speaker Momčilo Krajišnik to 20 years in prison.

Direct perpetrators of war crimes in the Rogatica municipality were sentenced to 57 years in prison until the end of 2020. All of them were pronounced by the Court of Bosnia and Herzegovina, sentencing five members of the VRS and MUP of the RS through five guilty verdicts. Dragoje Paunović was sentenced to 20 years in prison, Radisav Ljubinac to 10 years, Milisav

Ikonić to 9 years, Zdravko Lubarda to 6 years and Stojan Perković, who pleaded guilty, to 12 years in prison. Oliver Krsmanović, who was sentenced to 18 years in prison, should be added to this list.

In 2013, a population census was conducted in Bosnia and Herzegovina. It was the first census after the war and aggression. In 2013, 10,723 inhabitants lived in the municipality of Rogatica, which was 11,255 less than in 1991. There were 1,117 Bosniaks, which was 12,092 less than in 1991. The number of Serbs in the period 1991-2013 increased from 8,391 to 9,527, which was an increase of 1,138 persons, and there were 19 Croats, as in the 1991 census. There were 12 people who did not declare themselves, 43 did not answer and the other 5.

The town of Rogatica had 6,522 inhabitants in 2013, which is 2,394 less than in 1991. There were 82 or 5,599 fewer Bosniaks than in 1991. There were 6,390 Serbs or 3,419 persons more than in 1991. The number of Croats decreased from 16 to 13, and all the others were 37, which is 211 less than in 1991.

The municipality of Rogatica, which consisted of 118 settlements, had 10.41% Bosniaks in the total population in 2013, which is 49.69% less than in 1991. 88.85% were Serbs, which is 50.67% more than in 1991. In the town of Rogatica, there were 1.26% Bosniaks and 97.98% Serbs in the total population. There were fewer Bosniaks by 62.46%, and more Serbs by 64.66%.

Rogatica is an example of how murders, expulsions, intimidation, rape and other forms of war crimes can change the ethnic structure of the population of a municipality and city.

IZVORI I LITERATURA

Neobjavljeni izvori

ICTY, Predmet: IT-00-39-T, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Presuda, Den Hag, 27. septembar 2006;

ICTY, Predmet br: IT-95-5/18-T, Tužilac protiv Radovana Karadžića, Tom I, II, III, IV, Presuda, Den Hag, 24. mart 2016;

ICTY, Predmet br: IT-00-39-40/1-S, februar 2003, Presuda, Tužilac protiv Biljane Plavšić, Presuda, Den Hag, 27. februar 2003;

Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br: X-KR-05/16, Presuda, Dragoje Paunović, Sarajevo, 26. maj 2006;

Sud Bosne i Hercegovine, Predmet br: X-KRŽ-05/154, Presuda, Radisav Ljubinac, Sarajevo, 26. maj 2006;

Objavljeni izvori

Drinski korpus 1992-1995, Vojna ekspertiza, Br. 06-01/6-6.1-328/01, od 14.02.2001;

Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine u Bosni i Hercegovini. Nacionalni sastav stanovništva, rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima, *Statistički bilten*, 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1993;

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2016;

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine, etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovijest i maternji jezik, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2019;

Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, prečišćeni tekst, broj: 02-02-36/10. Brčko, 14.01.2010;

Novine

Šefko Hodžić, Odbrana i pad Žepe (1), *Oslobođenje*, godina LVI, broj 19197, Sarajevo, ponedjeljak 31. juli 2000, 7;

Šefko Hodžić, Odbrana i pad Žepe (3), *Oslobođenje*, godina LVI, broj 19199, Sarajevo, srijeda 2. avgust 2000, 7;

Šefko Hodžić, Odbrana i pad Žepe (4), *Oslobođenje*, godina LVI, broj 19200, Sarajevo, četvrtak 3. avgust 2000, 7;

Šefko Hodžić, Odbrana i pad Žepe (5), *Oslobođenje*, godina LVI, broj 19201, Sarajevo, petak 4. avgust 2000, 7;

LITERATURA

Knjige

Grupa autora, *Demografske i etničke promjene u Bosni i Hercegovini*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, sarajevo, 2017;

Grupa autora, *Rogatica, monografija*, Šahinpašić, Sarajevo, 2009;

Čekić Smail, *Dejtonski (mirovni) sporazum – legalizacija genocida u Republici Bosni i Hercegovini*, knj.1,2,3, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2016, 1-2601;

Džananović Muamer, Karčić Hikmet, Medić Jasmin, *Nastanak Republike Srpske: Od regionalizacije do strateških ciljeva (1991-1992)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2023;

Selimović Sead, *Ubijeni i protjerani: promjene u etničkoj strukturi stanovništva Bosanskog podrinja od 1991. do 2013. godine pod utjecajem rata protiv Bosne i Hercegovine*, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla, 2022;

Tokača Mirsad, *Bosanska knjiga mrtvih: ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Istraživačko dokumentacioni centar Sarajevo, knj. 1,2,3,4, Sarajevo, 2012;

Članci

Selimović Sead, Spriječiti povratak: Provođenje Aneksa VII Dejtonskog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (1995-2000), *Historijski pogledi*, br. 6, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla, 2021, 206-232;

Selimović Sead, Stvaranje paradržave bosanskih Srba: Identifikacija 'istorijskih neprijatelja' i etničko razdvajanje stanovništva u ratu protiv Bosne i Hercegovine (1991-1995), *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu: Opsada i odbrana Sarajevan- tri decenije poslije*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2023, 53-82;

Selimović Sead, Etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine od 1948. do 1991. godine s posebnim akcentom na Bosansko podrinje, *Historijski pogledi*,

br. 7, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla, 2022, 217-253;

Internet izvori

Ohr.int/cat/rezolucije-vijeca sigurosti. UN Security Council Resolution 824 (1993) on the situation in Bosnia and Herzegovina. Pristupljeno: 26. 05. 2022;

www.izbori.ba. Lokalni zbori u Bosni i Hercegovini 1997. godine. Pristupljeno: 12. maja 2022.

Hamza Ridžal, Ezan Envera Kazića još odzvanja Rogaticom, arhiv.stav.ba. Sarajevo, 15. 11. 2016. Pristupljeno: 29. 05. 2022;

Mustafa Smajlović, Čaršijska džamija u Rogatici, islamskazajednica.ba, Sarajevo, 11. novembar 2009. Pristupljeno: 29. 05. 2022;

Mustafa Smajlović, Čaršijska džamija u Rogatici, islamskazajednica.ba, Sarajevo, 11. novembar 2009. Pristupljeno: 29. 05. 2022;

Otvorena džamija u Lubardićima kod Rogatice, islamskazajednica.ba, Sarajevo, 10. juli 2013. Pristupljeno: 29. 05. 2022;

Dobro je, skromno onako, <https://www.slobodnaevropa.org/a/856191.html>, Rogatica, 21. avgust/kolovoz 2005. Pristupljeno: 29.05.2022;

<https://novosarajevo.ba/delegacija-op-ine-novo-sarajevo-obi-la-op-inu-rogatica13901/>. Pristupljeno: 29.05.2022.

Izet Perviz, Kad pravda dođe u Rogaticu, <https://arhiv.stav.ba/kad-pravda-dodje-u-rogaticu/>, Sarajevo, 30. 11. 2020. Pristupljeno: 31. 01. 2022;

Nermina Kuloglija, Potvrđena prvostepena presuda za silovanja u Rogatici, detektor.ba, Sarajevo 22. avgust 2019. Pristupljeno: 02. juna 2022;

Albina Sorguč, Potvrđena šestogodišnja kazna za zločin u Rogatici, detektor.ba, Sarajevo 23. avgust 2019. Pristupljeno: 02. juna 2022;

Stojanu Perkoviću 12 godina zatvora, BIRN BiH, justice-report.com/bh, Sarajevo, 24. decembar 2009. Pristupljeno: 02. juna 2022;

Nedim Hasić, Krsmanoviću potvrđeno 18 godina zatvora, detektor.ba, Sarajevo 9. juni 2016. Pristupljeno: 02. juna 2022;